

SPRITKATALYSATORN OTTO

Spritkatalysatorn Otto, för var mans diskbänk. Annon i tidningen *Nyliberalen* 1 (1990), s. 19. Okänd fotograf.

Du har fullständiga rättigheter

Frihetsfronten och det radikala frihetsbegreppet

Jenny Andersson

Spritkatalysatorn Otto var en liten hembränningsmaskin, tänkt att kunna ställas på diskbänken i en ordinär Stockholmsetta. Den hade fördelen att man kunde bygga den själv med hjälp av ritningar tryckta i tidskriften *Nyliberalen* och med delar som man via ett formulär kunde beställa från redaktionen.¹ Hembränning var förstås en företeelse med stark tradition i svensk kultur, och den sprängde också på sitt sätt höger-vänster-skalan. I diskussionen om hembränning i *Nyliberalen* åberopades hembränningens gamla konnotationer som bygdesymbol, och på alkohol som smuggelgoods och historisk motståndshandling. Samtidigt var alkoholen en ungdomsfråga. På 1980-talet var den svår att få tag på och dyr. Alkoholen hade också en kosmopolitisk dimension och en fläkt av Europa. Först 1994 blev det tillåtet med uteserveringar i Sverige. Kanske ser läsaren att en del av Otto består av en omgjord trumpet (från kommunala musikskolan).

Detta kapitel handlar om den grupp unga högerradikaler som 1983 började ge ut tidskriften *Nyliberalen*, 1990 bildade nätverket Frihetsfronten och som ofta själva kallade sig antingen nyliberaler eller libertarianer. I det följande diskuterar jag deras försök att skapa en ny ideologi runt ett radikalt frihetsbegrepp, dels genom att översätta och publicera framför allt amerikanska texter, dels genom olika former av populärkultur och konsumtion av vad som här kallas marknadsartefakter. Denna konsumtion var politisk och syftade, menar jag, till att popularisera ett nytt marknadsbegrepp, inte minst i svensk ungdomskultur.

På många sätt har libertarianismen karaktär av just ungdomsrörelse och protest från höger – som sådan har den ofta jämförts med 68-rörel-

sen.² Libertarianism kan kanske enklast förklaras som en revolutionär liberalism.³ Den var en företrädesvis amerikansk ideologi, som visserligen hade djupa rötter i en självständighetskultur men som fick ett uppsving i mitten av 1960-talet med Barry Goldwaters presidentvalskampanj. Kampanjen introducerade en radikal anti-etablissemangstanke, en föreställning om en revolution mot den nybildade amerikanska välfärdsstaten. I tankar om denna revolution kopplades marknad, kommersiell kultur och utopisk individualism ihop.

Det fanns ingen tydlig gränsdragning vid denna tid mellan ideologiska begrepp som libertarianism, nyliberalism och nykonservatism, även om dessa tre måste betraktas som olika ideologiska inriktningar. På ett principiellt plan var nämligen skillnaderna mellan dem betydande. Libertarianismen satte friheten först; det marknadsbegrepp den förespråkade var underordnat en föreställning om individuell frihet och absoluta rättigheter.⁴ De unga som träffades kring *Nyliberalens* redaktion var ofta filosofiskt och politiskt intresserade och uppfattade sin roll som ett kritiskt avantgarde, ett slags frihetens revolutionärer. De introducerade Ayn Rand på svenska och kallade sig i Rands efterföljd ibland också för objektivister. Det fanns både likheter och skillnader mellan libertarianerna och dem som från början på 1980-talet också såg sig som företrädare för "den nya liberalismens" idéer.⁵ Libertarianerna var en liten grupp som hade direkta relationer med nyliberalismens företrädare och inte minst tankesmedjan Timbro, bildad 1978. Men för Timbros nyliberaler stod marknadsekonomin i centrum, att bygga denna var veritabel social ingenjörskonst och den individuella friheten skulle följa därefter. Libertarianismen var mer än en ideologi för marknadsekonomin. Att skapa friheter skulle avspegla sig i en pluralistisk samhällsordning vars främsta uttryck möjligen, men inte nödvändigtvis, var den fria marknaden. Det centrala politiska begreppet var således inte marknaden utan individen. Där nyliberalismens marknadsbegrepp i Sverige också kom att behålla en betoning på välfärdsstatliga kompromisser och kontraktslösningar med offentlig sektor var libertarianismen som ekonomisk ideologi kompromisslös: staten skulle inskränkas till en nattväktarmodell som garanterade lag och ordning. Libertarianismens marknadsbegrepp kunde vara både anarkistiskt och

decentraliserat i ett förespråkande av småskalighet, pluralism, ibland till och med självhushållning.⁶

Mellan dessa politiska projekt fanns alltså en viktig skillnad i synen på den korrekta relationen mellan marknad och frihet: vad skulle föda vad? Andra viktiga skillnader fanns i förhållandet till nykonservatismen. Medan en del av den svenska högern under 1980-talet utvecklades i konservativ riktning och exempelvis betonade familj, kristna värderingar och svenska traditioner, var libertarianerna utpräglade kosmopoliter som trodde på öppna gränser och fri invandring, och som ofta förespråkade legalisering av prostitution, pornografi och droger. I den högervåg som statsvetaren Kristina Boréus beskrev som ett slags tsunami som sköljde över svensk samhällsdebatt mellan 1976 och 1989, fanns alltså viktiga ideologiska splittringar och häpnadsväckande skillnader: i synen på det politiska projektet, på den utopiska individ som den radikala friheten skulle fylla, på relationen mellan marknad som idé och form, på frihet som ideal.⁷ Här fokuserar jag på de radikala libertarianska idéernas spridning i Sverige mellan 1982 och 1992 och argumenterar för att man på goda grunder kan skilja mellan libertarianism och nyliberalism just genom det marknadsbegrepp som stod i centrum för dem som ideologiska yttringar. Denna åtskillnad renderar i sin tur en rad intressanta reflektioner om de radikala liberala idéernas historia i Sverige och deras relation till ett marknadsbegrepp som varierar essentiellt över tid.

En revolutionär liberalism?

Nyliberalen började publiceras 1983 och ersatte ett tidigare nyhetsbrev, *Positivisten*, som hade spridits mellan Ayn Rand-entusiaster i Sverige under sent 1970-tal.⁸ Ayn Rand betraktas ofta som libertarianismens främsta filosof. Hon var egentligen romanförfattare, vars texter introducerades på svenska i en artikel av John-Henri Holmberg i Humanistiska föreningens tidskrift *Komplex* 1970. Kortromanen *Hymn* gavs ut på svenska 1983.⁹ Nyhetsbrevet *Positivisten* var en kopia av det *Positivist Newsletter* som gavs ut av Rand-följare i USA. *Positivisten* var en språngbräda för att föra samman och organisera de spridda kretsar av framför allt ungdomar i Sverige som intresserade sig för amerikansk

libertariansk debatt och den föreställning om en ny ”rationalistisk” individualism som där förespråkades.¹⁰ Delar av *Nyliberalens* redaktion arbetade också med den mer kända tidskriften *Ratio*, utgiven av Fria Moderata Studentförbundet (FMSF).¹¹ FMSF radikaliserades under det tidiga 1980-talet och från denna krets av unga radikaler på *Positivisten*, *Nyliberalen* och *Ratio* kom flera sedermera tongivande gestalter i nyliberal och libertariansk debatt: *Svenska Dagbladets* ledarskribent Mattias Svensson, Johan Norberg, känd debattör anställd på tankesmedjan Cato i USA, John-Henri Holmberg, länge förlagschef på Timbro och fram till 2022 ordförande i Svenska Deckarakademin.

Positivisten, *Nyliberalen* och *Ratio* var alla publikationer som skrevs och trycktes med små resurser och med tydlig publik bland ungdomar och studenter. Namnet *Ratio* (en översättning av de amerikanska libertarianernas tidskrift *Reason*) togs sedan över av Timbro för den del av dess förlagsverksamhet som omfattade nykonservativ idédebatt och som under 1980-talet gav ut namn som Henri Lepage, Gordon Tullock, James Buchanan, Robert Nozick och Paul Johnson.¹²

År 1991 bytte *Nyliberalen* skepnad och gavs ut i form av ett glossigt magasin. Blåkopiering hemma i källaren hörde till historien, nu fanns en ny magasinkultur exempelvis i dagstidningarnas nöjesbilagor. De radikala, för att inte säga revolutionära, idéer som spridits av *Nyliberalen* hade också på något sätt blivit mainstream, eller i alla fall uppgått i ett större nyliberalt flöde. (Stig-Björn Ljunggren har visat att de radikala ungdomarna till en början skyddes av den etablerade högern, för att först under 1982–83 välkomnas in på Timbro och Moderaternas kansli.)¹³ Från mitten på 1980-talet är det svårare att skilja mellan en principiell och ofta renlärig libertariansk debatt och en omfattande nyliberal diskussion i Sverige. Samtidigt finns en viktig gränsdragning. De nyliberala idéerna handlade i hög utsträckning om förutsättningarna för att skapa en ny marknadsekonomi i Sverige, vilket i sin tur till stor del handlade om privatisering. Flera av de tongivande aktörerna i svensk nyliberalism, bland andra Carl Bildt och Kreab-direktören Peje Emilson, kom ur FMSF-kretsen. Under 1970-talet hade de varit kritiska inte bara mot det socialdemokratiska välfärdsstatsprojektet, utan också mot socialliberalismen i svensk höger. Den folktoppledda högerregeringen i

mitten av 1970-talet uppfattades som ett misslyckande och ett bevis för hur socialliberalismen regerade oinskränkt i svensk politik.

De nyliberala idéerna blev ett slags samling för en ny radikal höger. Men allt eftersom denna i sig blev mer framgångsrik i samband med Timbros mobilisering efter 1978 och löntagarfondsdebatten 1981–83, blev också de inre spänningarna inom denna radikala höger mer framträdande.¹⁴ I och med regeringen Bildt (1991–94) kunde nyliberalismen prövas i praktiken som en ideologi för marknadsekonomin. Det betydde dels att marknadsekonomin kunde provas i praktiken genom en ofta statsledd privatisering, dels att nyliberalismen nu kunde få ett konkret politiskt inflytande. Bådadera var problematiska för de mer renläriga libertarianerna, som uppfattade att privatisering via entreprenad inte utgjorde ett radikalt antistatligt alternativ och som var kritiska till faktiskt alla former av etablerad politik eftersom de bara kunde föreställa sig ett slags överordnad individualism.

I föreställningen om denna överordnade individualism utgör libertarianismen ett tydligt brott i svensk liberal idéhistoria, och som ska visas så byggde den också på importerade texter, inte minst från amerikansk anarkokapitalistisk debatt och Rands efterföljare. Dessa bröt i själva verket med andra arv av radikal liberalism i svensk politisk idéhistoria. Det finns flera perioder av viktig diskussion om de så kallade naturrättigheterna i svensk liberal och konservativ debatt. Kring sekelskiftet 1900 fanns exempelvis i både Sverige och Danmark en landrättsrörelse (georgismen) som betonade vikten för individens moraliska integritet att vara knuten till jorden och som genererade förslag om enhetsbeskattning på jord. Ibland ses dessa diskussioner som föregångare till libertariansk debatt. En del skulle också mena att det fanns en radikal liberalism bland frihetstidens revolutionärer, liksom i diskussionerna om näringsfrihet på 1860-talet. Acceperas denna bild skriver man in nyliberalismen i en tradition i svensk politisk historia, som jag menar är missvisande. 1980-talets radikala idéer var ett brott mot tidigare generationer av diskussion om marknaden som ett slags skötsamhetsideal.¹⁵ De bar också på ett skifte från inhemsk och nord-europeisk liberal debatt med starka socialkonservativa förtecken till en på många sätt amerikansk idévärld.

Samtidigt fanns enstaka beröringspunkter bakåt, framför allt i form av enskilda personer. Ett exempel är skribenten och ekonomen Sven Rydenfelt, som blev en del av *Nyliberalens* redaktion 1988 trots att han var född på 1930-talet och kom ur en politisk generation präglad av det kalla kriget (en helt annan generation än övriga redaktionsmedlemmar). Som Rikard Westerberg skriver gav planhushållningsmotståndet och protesterna mot arbetarrörelsens efterkrigsprogram en första våg av antisocialistisk liberal debatt i Sverige.¹⁶ Rydenfelt ingick från 1950-talet i redaktionen för tidskriften *Samtid och framtid*, som introducerade Friedrich Hayek och Wilhelm Röpke på svenska,¹⁷ och som gavs ut av Natur & Kultur, vars förlagschef var den övertygade rättspositivisten, georgisten och naturrättsfilosofen Johan Hansson.¹⁸ (Detta är en intressant historia i sig, men vi får lämna den här.) Rydenfelts avhandling i sociologi om grogrunden för den svenska kommunismen recenserades i *Wall Street Journal* 1956, och han blev jämte journalisten Arvid Fredborg en av de två första svenska medlemmarna av den internationella nyliberala sammanslutningen Mont Pelerin Society. Säkert låg detta kontaktnät delvis till grund för den omfattande bokutgivningen av libertariansk och nyliberal litteratur på Ratio förlag, som speglade idédebatten i internationella tidskrifter som kalla kriget-tidskriften *Encounter* eller nykonservativa *The Public Interest*. När *Nyliberalens* redaktion bildades var det dock inte med inspiration från dessa kretsar, utan, som sagt, från mer marginella och tydligt libertarianska och anarkokapitalistiska miljöer kring Rands *Positivist Newsletter* och den amerikanska tidskriften *Reason*, utgiven av randianen Murray Rothbard.

Via kretsen kring *Reason* kom ett nytt tankegods till Sverige. Där sekelskiftets tankegångar satte naturrätt och antisocialism i centrum för en diskussion om ägande som en social process som visserligen byggde på okränkbara rättigheter men som också medförde skyldigheter, satte 1980-talets libertarianer ett radikalt, absolut och expansivt frihetsbegrepp i centrum. Marknaden gick från att vara en bild för det mänskliga utbytet till en föreställning om en högstående politisk form, vars uppgift var att fostra en ny typ av radikalt framtidsorienterad individ. Den skulle göra människor fria. Med ett begrepp lånat från Ayn Rand kallades detta positivism eller ”positiv egoism”. Sven Rydenfelt var djupt inspirerad av den ärkekonservative, katolske junkern Wilhelm Röpkes

nostalgiska tankar om ett försvunnet historiskt bysamhälle. Men i libertarianismen fanns ett radikalt anarkistiskt arv med amerikanska förtecken. Marknaden var inte som tidigare symbol för en harmonisk samhällsordning, utan snarare för ett ständigt individuellt uppror. Denna konstanta individualism var i sin tur något som ledde till ett väsentligen annorlunda marknadsbegrepp än den byråkratiserade marknadsstat som nyliberalismen kom att förknippas med.

Det var detta ständiga individuella uppror som var viktigt, och 1980-talets tidiga libertarianer var betydligt mindre ekonomiska än de gryende nyliberaler som återfanns på exempelvis Timbro. De ekonomiska frågorna tog sig in i *Nyliberalen* först efter 1990-talskrisen och då i radikal kritik mot framför allt ”bankakuten”, den Bankstödsnämnd (1993–96) som instiftats av en borgerlig regering för att rädda bankerna från finanskrisens efterverkningar. Dessförinnan präglades *Nyliberalen* av diskussioner om populärkultur, sexualitet, kommersialism och ett nytt ungdomligt stadsliv, företrädesvis i Stockholm. Marknaden beskrevs i *Nyliberalen* som en filosofisk konstruktion, men också övervägande som en ny uppsättning materiella praktiker som kunde lägga grunden för en kulturrevolution i 1980-talets folkhem. Medan Timbro och Ratio publicerade nyliberalismens kanoniska texter, använde *Nyliberalen* sig till stor del av en materiell och populärkulturell repertoar. Till exempel spred man rockknappar med dollartecken och via redaktionen kunde man beställa importerat godis med färgmedel förbjudet av Livsmedelsverket. Nya medieteknologier som videon spelade också stor roll; videokassetten blev i sig till ett slags revolutionär artefakt. Ayn Rands föreläsningar, liksom så småningom Milton Friedmans tv-serie *Free to Choose* (1980–), spreds via cirkulerande videokassetter. SVT köpte i motsats till exempelvis brittiska BBC inte in tv-serien, som lade grunden till Friedmans popularitet; istället visades den av Timbro på libertarianska filmkvällar i bokhandeln Market Corner på Birger Jarlsgatan i Stockholm.¹⁹

Det populära i libertarianismen var i själva verket djupt meningsbärande, och medan man kan ifrågasätta hur relevanta de radikala libertarianska idéerna var i den större ”högervägen” så kan man på goda grunder hävda att deras betydelse låg just i populariseringen av marknad som radikalt frihetsideal, buret av en ny ungdomskultur. Det blev kul

att vara höger. Under 1980-talet vände sig nya former av ungdomskultur mot både en tidigare 68-vänster och mot välfärdsstaten. Kulturella uttryck som punken, synthen och rocken blev också mer politiskt obestämbara och mer upptagna av ett nytt ”jag”. Libertarianismen är ett tydligt exempel på hur marknadspraktiker och marknadsvaror kunde ta del i ett nytt identitetssökande. För libertarianerna var det viktigt att med populärkultur och populärkulturella artefakter popularisera en marknadstanke som på många sätt var främmande i folkhemskulturen. Därigenom skapade man också aktivt ideologi: att klä sig på vissa sätt, bära knappar och symboler eller vistas på vissa ställen blev attribut för det radikala frihetsbudskapet.

Materiella objekt och praktiker blev konkreta sätt för 1980-talsgenerationen att göra ideologi, och de blev också ett strategiskt sätt att förankra libertarianismens, i förhållande till det svenska politiska landskapet, extrema politiska hållning i en ny högerorienterad ungdomskultur. Med slogans som ”du har fullständiga rättigheter” eller ”bry dig (bara) om dig själv” skedde ett slags popularisering av marknaden som frihetsideal, som i sin tur banade väg för den nyliberala marknadsrevolutionen. Som sådan var också libertarianismen på olika sätt instrumentellt användbar i en större nyliberal vändning. Timbro storsatsade på svensk ungdom från tidigt 1980-tal och spelade tydligt på en ny popularitet för marknad och konsumtionsvaror hos ungdomar.²⁰ ”Satsa på dig själv” blev en framträdande kampanj, som Elin Åström Rudberg behandlar nedan.

Importerad radikalitet.

Libertarianismen som transnationellt fenomen

Med undantag för överföringspunkter som Rydenfelt, som var en offentlig polemisk figur och betydligt mer tillgänglig för en ung generation än andra nyliberala eminenser (exempelvis den nationalkonservative monarkisten Arvid Fredborg), så måste man betona att den generation unga som blev libertarianer på 1970- och 1980-talen fullständigt bröt med historiska föreställningar i svensk liberalism. Konstruktionen av ett svenskt nyliberalt idéarv var ett senare försök att skriva in nyliberalismen i en alternativ historieskrivning, som från 1990-talet blev alltmer tongivande. Ett tydligt exempel är Johan Norberg, själv aktiv i

Nyliberalens redaktion, som i sin bok *Den svenska liberalismens historia* (2020) menar att nyliberalismen fanns som en radikal idétradition från sent 1800-tal och framåt.²¹ Det är tvivelaktigt. Libertarianernas inspiration kom istället från den våg av i sig inbördes olika nykonservativa idéer som sköljde genom USA i mitten av 1960-talet i reaktion mot välfärdsprogrammen, den nya vänstern, Vietnamkriget och student-protesterna. Att detta tankegods kom utifrån var betydelsefullt eftersom det underströk det symboliska i att åstadkomma ett radikalt brott med svensk folkhemskultur inom såväl vänster som höger.

Samtidigt kunde libertarianismen som sagt instrumentaliseras för större syften. De amerikanska tankesmedjorna, inte minst Heritage Foundation, som var modellen för Timbro, använde en strategi som var just att etablera en ny *market ideology* med hjälp av kanoniska texter och intellektuell publicering riktad mot en akademisk och journalistisk elit, samt förankra denna i masskultur med hjälp av nya materiella praktiker, mediaanvändning och informationsteknologier.²² Det innebar också politiska strategier som på ett nytt sätt riktade sig direkt till en politisk konsument. Goldwaterkampanjen bedrevs exempelvis med performativa demonstrationer som *market stands* med försäljning av alkohol, fester och rockknappar. I Sverige blev Timbro, pr-byrån Kreab samt den så kallade 4 oktober-kommittén, som drev löntagarfondsmotståndet 1983, viktiga för införandet av sådana kampanjmetoder. En drivande kraft i 4 oktober-kommittén var Håkan Gergils, som 1976–81 hade varit ordförande i föreningen Aktiespararna. Hans son Christian drev senare Frihetsfrontens spritstånd i Stockholms nya shoppingcenter Gallerian.²³

I USA formulerade Goldwaters kampanj 1964 nya argument för revolutionär identitet, pionjäranda och så kallad *homesteading*, ett slags egnahemstanke.²⁴ I den amerikanska libertarianismen fanns en förhistoria både i en revolutionär pionjärtanke och i en rasistisk sydstatspopulism som hängde samman med stora förmögenheter och landegendomar.²⁵ Under 1960-talet kunde denna äldre elitistiska populism slå sig samman med en rörelse med helt annat socialt ursprung. Ayn Rand var en fattig rysk emigrant som nådde framgångar med science fiction-romanerna *We the Living*, *Anthem* (översatt till svenska som *Hymn*) och *The Fountainhead*.²⁶ För Rand var libertarianismen, eller ”positivismen” i meningen ”en positiv och rationalistisk individualistisk

kultur”, det enda möjliga förhållningssättet till en totalitär statsideologi som upphöjde kollektivet till ett totalitärt ”vi”. Mot detta ”vi” ställde hon en obegränsad individualism, som också kallades för positiv egoism. Denna uttryckte hos Rand ett radikalt frihetsideal. Egoismen var en transcendental process som handlade om att se igenom kollektivismens rökridåer och bryta med kollektivistiska strukturer för att nå ett högre stadium av självmedvetenhet. Utbytet av varor och tjänster var ett fostrande i denna radikala individualism, så marknaden var inte bara en ideal politisk form, utan också ett slags disciplinerande förlösning av en föreställd utopisk individ.

Ayn Rand hade från 1950-talet en växande skara följare i USA. Den främste av dessa blev Murray Rothbard, som först gick med i protesterna mot Vietnamkriget, men som sedan bröt med vänstern.²⁷ När Rand dog 1982 splittrades libertarianerna mellan den förnuftsbundna objektivism som hon förespråkade och den nykristliga höger som blev grunden för nykonservatismen.²⁸ Den senare kom att rikta in sig starkt på att bygga institutionellt inflytande via tankesmedjor som Cato Institute, men Rands främsta efterträdare, Rothbard och Leonard Liggio (som startade Institute for Humane Studies och medverkade i Timbros sommaruniversitet på Frescati under ett antal år) blev de som organiserade vad som uppfattades som ett intellektuellt arv kring rationalismen. Kring detta arv efter Rand (som bestod av texter och inspelade föreläsningar) skapades en transnationell rörelse med namnet International Libertarian Society eller Libertarian International (LI). LI grupperade bland annat i Sydafrika (där de tänkte sig radikala frihetsenklaaver i form av vita townships), men också i Norden.²⁹ *Nyliberalen* skapades i denna kontext efter Rands död. I de tidiga årgångarna översätter man ofta direkt texter från *Reason* och *The Positivist Newsletter*. Slagorden från dessa – ”Objektiv verklighet. Förnuft. Rationell egoism. Laissez faire capitalism” – återfanns i *Nyliberalens* första årgångar.³⁰

LI höll under ett antal år sina konferenser i Östeuropa samt i Norden och Baltikum. I Stockholm arrangerades denna 1986, i Köpenhamn 1989, i Tallinn 1993.³¹ Det fanns en aktiv efterfrågan i de nordiska länderna, och inte minst i Sverige backades libertarianerna upp med ekonomiska resurser från Timbro, som organiserade LI-konferensen 1986 parallellt

med Mont Pelerin Societys första svenska konferens. De nordiska länderna stod på tröskeln till ett skifte av samhällsekonomisk modell och i Östeuropa inleddes en våg av privatiseringar. Norden fungerade här, intressant nog, som ett slags libertariansk hub.

I denna internationella idéöverföring fanns dock en översättningsproblematik. Hur kom det sig att en svensk ungdom uppväxt inom välfärdsstaten och folkhemmet fann sin inre längtan uttryckt av Ayn Rand, en flykting från Sovjet? Vad såg ungdomar uppväxta i ett stockholmskt 1980-tal i libertarianismen? De svenska libertarianerna var universitetsstudenter, födda på 1960-talet i ett välfärdssamhälle som varken liknade det sovjetiska eller det amerikanska. Rand och Rothbard kom ur en tydlig amerikansk kalla kriget-kultur. En viktig del i denna idéöverföring var att framställa den svenska välfärdsstaten som ett dystopiskt kollektivistiskt samhälle, och visa på paralleller mellan totalitarism och svenska regleringar av exempelvis livsmedel eller biografcensur. Detta översättningsarbete pågick hela tiden i *Nyliberalen*, där skribenter liknade folkhemmet vid Sovjet samtidigt som de framställde USA som de naturliga rättigheternas fristad.

Vem är jag? 1980-talets ungdomskultur och en ny stad

De positivistiska nyhetsbrevens tycks först ha spridits på Stockholms science fiction-scen, bland människor samlade kring science fiction-bokhandeln i Gamla stan.³² John-Henri Holmberg beskriver hur han upptäckte libertarianismen via sitt intresse för science fiction, och att han först läste Rand som utopist, och därefter som libertariansk filosof. Han beskriver också hur han under en familjeresor till Barcelona fann hennes novell *Anthem* i en kiosk på Ramblas. Enligt egen utsago bestämde han sig där och då för att ge ut denna på svenska, och startade bokförlaget Lindfors vars tidiga utgivning endast bestod av Rands romaner.³³

I Gamla stan låg också Fria Moderata Studentförbundets högkvarter. Bland unga moderater sågs libertarianismen som en blandning av gammalkonservatism och marknadsliberalism. Själva marknadsbegreppet blev ett slags symbios mellan dessa två, i övrigt svärförenliga

delar, och genom marknadsmetaforen kunde man också få ihop ett i grunden importerat och främmande idéarv med vad man menade var en inhemsk liberal tradition. I själva verket hade ju marknadsliberalismen historiskt stått i motsättning till en dominant socialliberalism, liksom svensk liberalism också historiskt splittrats mellan landsbygds- och stadsliberaler.³⁴ I Uppsala, som var basen för flera frihetsfrontare (de läste filosofi, nationalekonomi och statsvetenskap), bildades 1981 tidskriften *Ratio-M* som ville hävda rationalismen som grund för en moderat nyorientering. Rationalismen byggde på tanken att egennyttan var förnuftsaserad, medan alla former av altruism sågs som irrationella eftersom de undergrävde det marknadsutbyte som är grunden för friheten.³⁵

I dessa miljöer i Stockholm och Uppsala samlades ungdomar som på olika sätt verkade ha gemensamt att de var lite på kant med sina föräldramiljöer, liksom med vad de upplevde som en konformistisk och kollektivistisk kultur i välfärdsstaten. John-Henri Holmberg har beskrivit sin uppväxt hos frikyrkliga föräldrar. Som barn tillbringade han mycket tid på sjukhus och läste science fiction-romaner om radikalt annorlunda samhällen. I denna och liknande självbiografier finns en komplicerad blandning av strävan efter social mobilitet och önskan om att bryta med folkhemmet och föräldragenerationen, också ett tydligt klasshat där social utsatthet, fattigdom och beroende beskrivs som grundade i en individuell oförmåga att vara "rationell" eller "uppläst" (ibland används ordet "vaken", vi återkommer till det). Där finns också en överväldigande känsla av leda och brist på allt som är kul. Ett annat exempel är Elise Friis Jensen, aktiv inom Moderata studentförbundet i Uppsala och som sedan arbetade med Carl-Johan Westholm på Näringslivets *Ekonomifakta*, under 1980-talet förtroendevald i kommunfullmäktige i Bålsta. Friis Jensen växte upp på landet, med danska föräldrar som var lite annorlunda. Hon blev punkare, eftersom det under det tidiga 80-talet var avgörande att välja identitet: man kunde bli rockare, synthare eller punkare. Att punken hade beröringspunkter med libertarianismen syntes även i Danmark, där dessa sammanstrålade i "frihetszonen Christiania" vid samma tid.³⁶ Under 1981–82 skrev Friis Jensen en spalt i *Ratio-M* som drev gäck med sexualupplysning

och feminism. När socialdemokratiska kvinnoförbundet 1982 försökte få bort ”porrkungen” Leif Hagens *Aktuell Rapport* från Pressbyrån slog Friis Jensen och en grupp som kallade sig Kvinnor för yttrandefrihet en försvarsring kring tidningsstället.³⁷

Både Holmbergs och Friis Jensens historia kan användas för att illustrera libertarianismen som en ungdomskultur, som växte fram som en hybrid av olika strömningar i reaktion mot 68 och studentvänstern, och inte bara mot välfärdsstaten utan också mot bistånds- och utbildningspolitiken, liksom mot miljörörelsen. Den forskning som finns om ungdomskultur i Sverige har ofta haft siktet till vänster. Punken har ofta setts som en protestkultur, inte minst mot thatcherismen i England.³⁸ Men protester mot välfärdsstaten som sammanblandning mellan föräldragenerationen och ett politiskt etablissemang, liksom en uppvärdering av såväl alkohol som sex, kan man finna i andra motkulturer eller proteströrelser under 1980-talet, exempelvis raggarkulturen. Särskilt punken var inspirationskälla till en högervridning av ungdomskultur under 1970- och 1980-tal i såväl Storbritannien som Danmark, där Christiania blev en libertariansk enklav. Från punken kom en anarkistisk hållning, som fokuserade på kommersialism och individualism. Libertarianismen rymde denna anarkokapitalistiska inriktning, i en ofta elitistisk utopisk vändning som såg kommersialism, musik, droger (inte minst alkohol), amerikansk film och tv-kultur som former för transcendens. Detta skapade en tudelad struktur åt libertarianismen som ideologi, med å ena sidan en betoning på filosofisk renlärighet och en textkanon, å andra sidan en populistisk jargong och praktisk performance.³⁹

I *Nyliberalen* koncentreras de stora filosofiska tankegångarna till enskilda artiklar om Rand, skrivna av endera Anders Varveus (som senare drev raveklubben Docklands), Ingemar Nordin (filosof) eller ovannämnda John-Henri Holmberg.⁴⁰ Mycket handlade istället om sådant som för en ung människa under 80-talet framstod som oacceptabla exempel på maktutövning. Ta skolplikten: man måste gå i skolan, och alla måste gå i samma skola.⁴¹ Att det bara fanns två tv-kanaler, och att filmcensuren riktade sig särskilt mot ungdomsfilmerna som innehöll våld eller reklam. Att man inte hade tillgång till alkohol, och att staten

hade alkoholmonopol, vilket tillsammans med "censurlagstiftning" som tryckfrihet, kultur- och presssubventioner uppfattades som outhärdliga övergrepp på yttrandefriheten. Somliga ibland mycket ungdomliga protestyttringar blev logiska moment i en revolutionär strategi. Att skolka, exempelvis, ansågs vara ett sätt att återta kontrollen över sitt liv: "Vågra låta systemet hålla dig kvar! Skit i skolan och fånga din egen dag!"⁴² Ett helt temanummer ägnades åt lyriska betraktelser över filmen *Döda poeters sällskap* (släppt i Sverige 1990), vars budord var "Carpe Diem!"⁴³ Under flera år försökte man undvika filmcensuren genom att direktimportera videokassetter från USA. Det stupade på att amerikanska VCR-spelare hade en annan teknisk formatering än svenska videoapparater och det visade sig svårt att smuggla in sådana genom tullen – ännu ett uttryck för välfärdsstatens förtryck.

En del av det som togs upp i *Nyliberalen* var viktiga markörer för stockholmsk ungdomskultur. Den bostadsbrist som rådde i 80-talets huvudstad tvingade många att bo kvar hemma hos oförstående föräldrar. Det var nödvändigt att skriva in sig vid bostads- och arbetsförmedlingen samtidigt som ett parallellt marknadssystem med rivnings- och svartkontrakt florerade. Det var 18-årsgräns på krogen, som vid denna tid stängde klockan elva. Dessa företeelser exemplifierade förtryck i *Nyliberalen*, och ställdes mot en längtan till en ny kommersiell kultur. Exempelvis annonserade man för smuggelprodukter som amerikanskt Jell-O-pulver (förbjudet av Livsmedelsverket) och Clear-Eye ögondroppar (som används av fotomodeller). Att vara ung betecknades som en av samhället pådyvlat tvångsdepression.⁴⁴ Problem med ungdomsvåld, drogmissbruk och psykiskt lidande fick nya förklaringar: Systembolaget, välfärdskollektivismen, helt enkelt den allmänna ledan i välfärdsstaten. På samma sätt härleddes växande främlingsfientlighet och våld mot invandrare till en stat som passiviserar och subventionerar dessa med bidrag, vilket i sin tur väcker antipati i den svenska befolkningen. Invandrarna själva beskrevs i positiva ordalag som naturliga entreprenörer; de uttalade libertarianerna i *Nyliberalens* redaktion var för avreglerad invandring och fri rörelse över nationsgränser. Så även de libertarianska rörelser som vid samma tid uppstod i Norge och Danmark, men som senare kom att uppslukas av framstegspartierna och en ny rasistisk populism.⁴⁵

Uppvaknandet

Den amerikanska libertarianismen hyste en föreställning om något som kallades *the awakening*, en idé om att det i folket fanns en grundmurad frihetsinstinkt som somnat in och behövde återuppväckas. Uppgiften för libertarianerna var alltså klassiskt revolutionär: att med symboliska handlingar och gränsöverskridande verksamhet skapa förutsättningar för ett slags folklig resning. I *Nyliberalen* antog detta projekt inte våldsamma former, utan istället uppmaningar till skattefiffel och vägran att folkbokföra sig.⁴⁶ Historikern Jennifer Burns, som skrivit om Rands amerikanska följare, menar att Murray Rothbard identifierade universitetsstudenter som ett kritiskt avantgarde och såg dessa som en front vars uppgift var att väcka en passiviserad massa.⁴⁷ Även inom FMSF fanns denna idé om studentaktivitet som avantgardistisk och radikal, och i *Nyliberalen* fanns en tydlig överföring av denna föreställning om uppvaknandet till en svensk välfärdsstatlig kontext. Företeelser i samhällslivet pekades ut som en mer eller mindre sömning folklig revolution mot välfärdsstaten: utbredningen av skolk, felparkeringar, skattefusk och svartjobb tycktes förena hela välfärdssamhället, från lägsta skikt till den politiska eliten. *Svenska Dagbladets* chefredaktör Bertil Torekull skrev 1990 i *Nyliberalen*: ”Vi är [...] ett folk av skattefiffelare. Att jobba svart, att byta tjänster skamlöst, det är det smygande men tydliga uppror vi kostar på oss i försiktighetens, disciplinens, tveksamhetens och generalklausulernas annars förlovade land. Men vågar vi ett riktigt uppror?”⁴⁸ Ofta förekom en tänkt gestalt, den socialdemokratiska fackpampen eller kommunaltjänstemannen ertappad med fingrarna i syltburken. Den ursprunglige fackpampen var Transportarbetareförbundets ordförande Hans Ericson, som bröt mot LO-förbundens bojkott av det fascistiska Spanien och nyåret 1976 åkte på semester till Kanarieöarna. 1980-talets medier var fulla av den typen av historier. Analogin mellan den socialdemokratiska staten och den kommunistiska, och karaktäriseringen av svenskar som ett sovande folk – med undantag för ett fåtal ”dissidenter” – i vad som också beskrevs som en ”tystnadsspiral” var central för den debatt som tog fart inom högern. Den var också början på en ny historieskrivning och förflyttning av tidsskalor. Exempelvis beskrevs i det valprogram som lade grunden för

regeringen Bildt 1991 och döptes till "Ny start för Sverige" hur det en gång fanns ett aktivt näringsliv och en folklig känsla för frihet. Detta yttrade sig i de stora reformerna på 1800-talet, inte minst näringsfrihetsstadgan, men sövdes ned av årtionden av socialdemokratisering.⁴⁹ År 1989 blev i denna historieskrivning till det stora epokskiftet, och ett Sverige frigjort från sin 1900-talshistoria skulle nu vända sig västerut. När Frihetsfronten bildades 1990 av medlemmar i *Nyliberalens* redaktion var det med tanke på en radikal revolt mot välfärdsstaten, med idén om en antipolitisk front som satte den andliga rättighetsrevolutionen i centrum, motsatte sig statlig maktutövning närhelst den förekom och bejakade alla former av fritt utbyte. Marknaden blev därmed symbol för en antietablissemangstanke som man också kan finna i de nordiska framstegspartierna vid samma tid.⁵⁰

I Frihetsfrontens aktiviteter levde "uppvaknandet" på två sätt, dels i föreställningen om en front mot, och tvärs igenom, det etablerade "folkhemskapitalistiska" systemet, dels i betoningen på konkret politisk handling ämnad att väcka ett sovande medvetande i en befolkning förstörd av välfärdsmentalitet. Här formulerades ofta liknelser med Östeuropa. Till höger tolkades sammetsrevolutionen 1989 som att folket var på väg att vakna efter att ha sovit i årtionden under ett informations- och censurtäcke pålagt av den kommunistiska staten. En naturlig individualistisk instinkt hade sövts av ett kommunistiskt styre som erbjöd materiella och sociala rättigheter, men ointetgjorde naturrätten. Via Rand tog amerikanska libertarianer över en analys av den kommunistiska regimen som förekom hos många östeuropeiska intellektuella, men som hos Rand blev extrem. Hennes roman *Vi, de levande*, om tre unga ryssars öden i Sovjet, handlade om ett systemiskt nedsövande. Detta resonemang överfördes i Frihetsfronten på det svenska välfärdssamhället, som man menade präglades av diverse former av nedtystningar och nedsövningar. Porr- och videolagstiftning sågs som ren censur, uppfattningen att biståndet främjade politiska syften som ren propaganda, så även att man i skolan fick lära sig om "det kapitalistiska systemet" men inte hur man driver företag.

Det första ledet var alltså konstruktionen av ett politiskt projekt, den så kallade fronten, som inte var tänkt som ett politiskt parti utan som en politisk rörelse tvärs igenom ett system organiserat kring välfärds-

staten.⁵¹ Frihetsfrontens bildande 1990 hade utgångspunkten att högern i sitt "folkhemskapitalistiska" projekt samverkat med välfärdsstaten och inte längre stod för ett liberalt alternativ. Stig-Björn Ljunggren, en intellektuell som bekant sig till socialdemokratin, skrev sin avhandling med titeln *Folkhemskapitalismen* under dessa år (1993), då han också medverkade i *Nyliberalens* redaktion.⁵² Den kollektivism som för Rand var Stalins terror var för frihetsfrontarna "välfärdssnällheten", det som Hayek i *Vägen till trälldom* 1944 (boken gavs ut på nytt av Timbro 1978) betecknade som ett sluttande plan av goda intentioner och irrationell, människoförnekande altruism. Att delta i detta system var att komprometteras genom kooptation och projektet måste därför flyttas ovanför och bortom den etablerade politiken. Frihetsfronten var på det sättet en antipolitisk och på många sätt populistisk rörelse. Tankesmedjor, tidskrifter och spritstånd i Gallerian var sätt att iscensätta en föreställd folklig revolution. Förhoppningen var att spränga det kollektiva medvetandet och etablera en ny politisk konfliktlinje. Denna gick inte framför allt mellan vänster och höger, utan mellan kollektivist och individualist. Logotypen fick formen av en pil nedifrån och upp. I en ledartext från 1990 proklamerades att alternativet att vara "levande död" genom att göra motstånd var bättre än att vara "död död" genom att ha fått sitt medvetande kapat.⁵³ Frihetsfronten var alltså inte ett politiskt parti, utan "summan av individuella motståndshandlingar på en rad nivåer".⁵⁴ Denna kritik radikaliserades efter Bildtregeringen under 90-talets första år. Regeringen hade, enligt Frihetsfronten, inte initierat en marknadsrevolution – utan löst ut bankerna, inlett en statligt ledd privatiseringsvåg och gynnat storföretagen.⁵⁵ Här återfanns alltså en tydlig skiktning mellan libertarianism och nyliberalism.

Ett antal kulturella, sexuella, populära frågor sattes i samband med frigörandet av ett nytt medvetande. Det gällde bland annat en högljudd diskussion om porrlagstiftningen, som under 1989 användes mot serietidningsförlaget Epix och tidningen POX, samt filmcensuren och presstödet.⁵⁶ Frihetsfronten stödde Epix i ett uppmärksammat tryckfrihetsmål. Presstödet presenteras som att det i sig reproducerade en socialdemokratisk "bidragsstat", ett system för sovande människor att kontrastera mot den fria idémarknad som Frihetsfronten marknadsförde som sin "affärsidé". Också invandrings- och arbetslagstiftningen

sågs som former för förtryck – och flera av Frihetsfrontens radikaler samarbetade med de så kallade fria flyktinggrupperna och nunnorna i Alsike kloster, som under lång tid (1978–93) gömde flyktingar från polisen.⁵⁷ I *Nyliberalen* distribuerades manualer för hur man skattefuskar och en falsk deklarationsblankett med texten ”Skatt är stöld”. Läsarna uppmanades att strunta i Folk- och bostadsräkningen 1985. I varje nummer fanns också en annonsplats för svartjobb kallad ”Svarta torget”.⁵⁸ Detta hämtades direkt från amerikanska libertarianer, som publicerade en alternativ telefonkatalog med olagliga marknadstjänster.

Alkoholmonopolets maktutövning och hembränning intog en helt central plats. Frågan om utskänkningstillståndet – rätten att ”ta en bärs, när och var man vill” – gjordes till en symbolisk överträdelse. Brott mot utskänkningslagen började med ett olagligt glöggstånd i Gallerian i Stockholm 1989.⁵⁹ ”Frihetsbaren” skulle understryka budskapet att ”vi har sovit i femhundra år i det här landet” och visa på det civila motståndets kraft, om det kittlades på rätt sätt.⁶⁰ Frihetsbaren utvecklades 1990 till den legendariska svartklubben Tritnaha på Sankt Eriksplan. Avsikten med Tritnaha var att provocera fram förtydliganden av vad man såg som motsättningar mellan grundlagens rättighetsparagraf och exempelvis utskänkings- eller tryckfrihetslagstiftningen. Sloganen ”Du har fullständiga rättigheter” hängde (enligt uppgift) över baren. Nattklubben var på samma gång artefakt, träffpunkt och performativ handling. I början låg *Nyliberalens* redaktion i samma lokaler som klubben, vilket gjorde att man efter en uppmärksammat rättegång fick rätt mot polisen, som låst redaktionen i strid med åsikts- och tryckfriheten. Diskussionen präglades av ett principiellt frihetstänkande, där alla former av statliga ingripanden sågs som censur och förmynderi, och ett praktiskt motstånd, där inflytandet från 68-generationen syntes tydligt, men nu blandat med stockholmsk ungdomskultur. Det var genom konkreta former av motstånd som folket skulle väckas, och motståndet skulle koncentreras på sådant som gav en omedelbar känsla av frihet, en direkt effekt i medvetandet. När *Döda poeters sällskap* gick upp på svenska biografer 1990 jämfördes välfärdsstaten med ynglingen Neils pappa, en faderlig välmenande förmyndarfigur som ansågs värre än det värsta åsiktsförtryck.⁶¹ Föräldrar, skolan, socialdemokratin och

välfärdsstaten var alla komponenter i ett grått och anonymt maktvälde som tagit sig långt in i i tanke- och känsloliv.

Följande anonyma dikt kan illustrera den generella stämningen i *Nyliberalen* under tidigt 1990-tal:

Utan tanke på dimman utanför
 En kräkning
 Systemet att hata
 Ofrihet jag kan fly med berusning, och vägra
 Versfötter, fy fan
 Skriver gör jag som jag vill
 Systemet är lydnad
 Enhetlighet. Likhet. Folkhet.
 Ett folk, en fuhrer.
 Ett folkhem, en Ingvar.
 Majoritetsdiktaturens tragiska figur.
 Han tycker säkert om katter.
 I ljust från taket.
 Söndag i välfärdsstaten.
 Bakfull i välfärdstaden.⁶²

Vad blev det av den liberala revolutionen?

I alla de nordiska länderna fanns direkta kontaktytor mellan libertarianska strömningar och de så kallade framstegspartierna, vars främsta motsvarighet i Sverige var Ny demokrati (i riksdagen 1991–94). I likhet med framstegspartierna drev Ny demokrati en libertarianskt präglad ekonomisk politik, blandad med ett populistiskt språkbruk om skatte-revolt, droganvändande, yttrandefrihet och en aggressiv invandringskritik.⁶³ Mellan libertarianer och framstegspartierna gick i Norden liksom i Sverige en avgörande skiljelinje i synen på invandring och nationalism, som gjorde att libertarianerna exempelvis i Norge lämnade partipolitiken under Carl I. Hagen (även om de senare kom tillbaka). *Nyliberalens* redaktion såg på Ny demokrati 1994 med entusiasm, sär-

skilt de nya metoder och den bild av affärer och entreprenörskap som partiet spred. Ian Wachtmeister var vd för företagsgruppen The Empire och uppfattades som en nyliberal ideolog – men de kunde inte förlåta att han övergett sin ekonomiska libertarianism till förmån för kulturell nationalism.⁶⁴ Nationalism var ju en form av kollektivism som för dem stod i direkt motsättning till naturrätten.

Samtidigt hade vid 1990-talets början det radikala frihetsspråket börjat urholkas och istället talades det alltmer även i *Nyliberalen* om ”marknaden”. Denna var på väg att släppas fri, och i *Nyliberalen* började man också släppa den kritik som man tidigare riktat mot moderaterna under Bildt. Det var inte heller lika viktigt att särskilja sig från det politiska etablissemangen eller kultureliten, snarare utgjorde dessa nu en ny publik. 1992 arrangerade Frihetsfronten en ”konstutställning”, som enligt bildmaterialet besöktes av stora delar av den politiska eliten. Utställningen bestod av uppochnedvända förbuds- och påbudsskyltar.⁶⁵ Vad som tio år tidigare hade avhandlats i mycket kritisk ton under en sommar på kultursidorna som ”den nya liberalismen” hade nu spridit sig in i nya tidskrifter som *Moderna tider*, startad 1990, och debattprogram i såväl satellitsända TV3 som i SVT. Både *Moderna tider* och TV3 ägdes av Jan Stenbeck och uppfattades som nyliberala medier. Till vänster skapades nya tidskrifter, som den avsomnade *TLM* (Thélème), publicerad av Göran Greider och Thomas Jonter. I detta tidskriftskrig blev *Nyliberalen* mer populärkulturellt orienterad och började publicera intervjuer med en ny tids kulturman, Alexander Bard var en, Per Hagman, Alexander Skantze och Lukas Moodysson tre andra (under rubriken ”Tre välfärdsslarvrar på Tranan”). Per Hagman citerade Ekelöf, ”Non Serviam”.⁶⁶ Frank Zappa förklarades som nyliberal.⁶⁷

I och med detta inlemmande av de radikala frihetsidéerna i ett mainstream-språk och i en ny 90-talskultur uppstod en ny splittring, och ett nytt behov av att positionera sig. Medan de nyliberaler som gick till Timbro, *Svenska Dagbladet* eller Moderaternas partikansli till stor del övergav libertarianismens radikala frihetsspråk till förmån för en mer marknadsanpassad nyliberalism, kom andra att radikaliseras. Under 1990-talet var somliga i *Nyliberalens* redaktion inblandade i långtgående rättsprocesser, exempelvis för att man brutit mot utskänkningsslagsstiftningen och serverat alkohol i Gallerian och på svartklubbarna Tritnaha

och Docklands. Rättssalen blev en scen på vilken man deklarerade att domstolsväsendet saknade jurisdiktion över fria individer, att alla poliser är fascister och att staten är olaglig. 1993 dömdes frihetsfrontaren Mats Hinze till sju år på Kumlaanstalten för att ha försökt spränga Millesstatyn *Människan och Pegasus* på Lidingö. Det misslyckade bombdådet motiverades av att Hinze ansåg att Stockholms stad genom sin OS-satsning försökte indoktrinera och försoffa en ”sovande” medelklass, samtidigt som man med polisens nya ravekommission trakasserade de ungdomar som via dans och droger ville försätta sig i ett slags frihetens tillstånd på Docklands.⁶⁸

Man kan finna vissa likheter mellan Hinze och UNA-bombaren, Theodore Kaczynski, som mellan 1978 och 1995 dödade tre och skadade många och som också syftade till ett slags *awakening* genom terror. Kaczynski skrev ett grönt anarkoliberalt manifest.⁶⁹ Docklands var frihetsfrontarnas manifest, en nattklubb laddad med ideologiskt budskap och i sin blotta existens en utopi.

Skillnaden var förstås att frihetsfrontarna inte ville tillbaka till naturen, de såg snarare framför sig en utopisk postindustrialism och hämtade inspiration från nya undergroundmiljöer i Berlin. Ravekulturen fyllde ett slags transcendental funktion som både ungdomsuppror mot en oförstående vuxenvärld och länk till en metafysisk sfär av absolut frihet. Under tidigt 90-tal kom också Frihetsfronten att associeras med en växande och alltmer radikal undergroundrörelse, som i sig saknade politisk färg men som rymde radikala protester mot ett föreställt välfärdsstatligt etablissemang. Denna rörelse byggde på nyhetsbrevsformen – som i början av 90-talet övergick till elektroniskt medium – och på forum, som Flashback, som började ges ut som elektroniskt nyhetsbrev 1995 och samlade såväl skinheads, nynazister och vad vi idag skulle kalla alt-right-grupperingar som radikal ekologisk kritik och porrentusiasier.⁷⁰ De hade det gemensamt att de var emot alla former av censur och stod för ett absolut yttrandefrihetsideal.

- Om allmänt missnöje med välfärdsstaten och myndigheternas försök att bemöta det: se Carl Marklunds kapitel.
- Om hur ”frihet” som ideal i början på 1990-talet integrerades i allmännyttans marknadsföring, se Helena Mattssons kapitel.

Noter

- 1 "Hembränning: En kul och hederlig hobby", *Nyliberalen: Frihet – idéer och praktiska lösningar* (hädanefter *Nyliberalen*) 3 (1989), s. 1; "Konsumentrapport Otto", *Nyliberalen* 2–3 (1990), s. 28, bild s. 41 samt även i *Nyliberalen* 1 (1990), s. 19.
- 2 Stig-Björn Ljunggren, *Högern att lita på: Fredrik Reinfeldt och de nya moderaterna* (Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2006).
- 3 Andrew Gamble, "Economic Libertarianism", i Michael Freeden & Marc Stears (red.), *Political Handbook of Ideologies* (Oxford: Oxford University Press, 2016), s. 412–422; Ronald Hamowy, *The Encyclopaedia of Libertarianism* (New York: SAGE, 2008); Jennifer Burns, *Goddess of the Market: Ayn Rand and the American Right* (New York: Oxford University Press, 2009).
- 4 "Du har fullständiga rättigheter", omslagsannons till Ölcafé Laissez faire, *Nyliberalen* 5 (1994), s. 1.
- 5 Lars Gustafsson, *För liberalismen: En stridsskrift* (Stockholm: Bonniers, 1981).
- 6 Brian Doherty, *Radicals for Capitalism: A Freewheeling History* (New York: Hachette, 2009).
- 7 Kristina Boréus, *Högervåg* (Tiden: Stockholm, 1994).
- 8 En liknande publikation, *Objektivistisk skriftserie*, gavs ut 1987–96. Dessförrinnan fanns det stencilerade nyhetsbrevet *Objektivisten*.
- 9 Ayn Rand, *Hymn* (Stockholm: Lindfors förlag, 1983); John-Henri Holmberg, "Ayn Rand", *Komplex: Humanistiska föreningens tidskrift*, 4 (1970).
- 10 Se Johan Norberg, *Den svenska liberalismens historia* (Stockholm: Timbro förlag, 2020).
- 11 *Ratio: Tidskrift för Moderata Studentförbundet*, 1981–85.
- 12 Rikard Westerberg, "Det fria näringslivets försvarare: Timbros tidiga historia", www.timbro.se (läst 21/6 2023).
- 13 Ljunggren 2006.
- 14 Se t.ex. Lars Gustafsson, *Problemformuleringsprivilegiet* (Stockholm: Bonniers, 1989).
- 15 Leif Runefelt, *Dygden som välståndets grund: Dygd, nytta och egennyttia i frihetstidens ekonomiska tänkande* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005).
- 16 Rikard Westerberg, *Socialists at the Gate: Swedish Business and the Defense of Free Enterprise, 1940–1985* (Stockholm: Stockholm School of Economics, 2020).
- 17 Wilhelm Röpke, *Civitas Humana* (Stockholm: Natur & Kultur, 1944).
- 18 Hampus Östh Gustafsson, "Dikten i den nya fredens värld", *Sammlaren* 137 (2016), s. 181–206.
- 19 Osign., "Censur i folkhemmet", *Nyliberalen* 1 (1984), s. 2–3.
- 20 Elin Åström Rudberg, "Doing Business in the Schools of the Welfare State: Competing 'Entrepreneurial Selves' and the Roots of Entrepreneurship Education in 1980s Sweden", *Enterprise and Society* (elektronisk förpublicering) 2022, s. 1–27.
- 21 Norberg 2020.
- 22 Kim Phillips-Fein, *Invisible Hands: The Making of the Conservative Movement from the New Deal to Reagan* (New York: W.W. Norton, 2009).
- 23 Christian Gergils, "Ett nyliberalt manifest", i OBS! *Kulturkvarten*, Sveriges Radio P1 (1991), refererat i Liv Sunnercrantz, *Hegemony and the Intellectual Function: Medialised Public Discourse on Privatization in Sweden, 1988–1993* (Lund: Statsvetenskapliga institutionen, 2017), s. 250.

- 24 Melinda Cooper, *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism* (London: Zone books, 2017).
- 25 Nancy Maclean, *Democracy in Chains: The Deep History of the Radical Right's Stealth Plan for America* (New York: Penguin, 2017).
- 26 Jennifer Burns, "Godless Capitalism: Ayn Rand and the Conservative Movement", *Modern Intellectual History* 1:3 (2004), s. 339–386.
- 27 Doherty 2009.
- 28 Burns 2009; Cooper 2017.
- 29 Jenny Andersson & Niklas Olsen, "Introduction: libertarianism in the Nordics since the 1980s", *Journal of Political Ideologies*, 28:3 (2023); Quinn Slobodian, *Crack Up Capitalism: Market Radicals and the Dream of a World Without Democracy* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2023); "Sydafrika efter apartheid", *Nyliberalen* 1 (1987), s. 17.
- 30 "Varför tidning?" och "Principprogram", *Nyliberalen* 1 (1983), s. 1–2; "Ayn Rand", *Nyliberalen* 5 (1993), s. 3.
- 31 "Libertarian international världskonvent", *Nyliberalen* 1 (1986), s. 10; "Libertarianska världskonventet", *Nyliberalen* 3–4 (1986), s. 3.
- 32 Intervju med John-Henri Holmberg 6/4 2020.
- 33 John-Henri Holmberg, *Framtiden inför rätta: Berättelser om morgondagen* (Stockholm: Timbro förlag, 1984); John-Henri Holmberg, *Befria människan: Boken om din rätt till dig själv – den viktigaste boken i ditt liv!* (Stockholm: Timbro förlag, 1989).
- 34 Marika Hedin, *Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé, GH von Koch och den sociala frågan 1880–1930* (Eslöv: Brutus Östlings förlag Symposion, 2002).
- 35 Anders Varveus, *Ratio* 1 (1981), s. 1.
- 36 Intervju med Elise Friis Jensen 14/8 2020.
- 37 "Pappa kommun", *Nyliberalen* 4 (1985), s. 17.
- 38 Johan Fornäs & Ulf Bolin (red.), *Youth Culture in Late Modernity* (London: SAGE, 1995).
- 39 Simon Bäckman, "Frihetens nattvaktare: tidningen Nyliberalen, Frihetsfronten och det libertarianska nätverket i Sverige 1983–2000", masteruppsats, Institutionen för idéhistoria, Uppsala universitet, 2023.
- 40 "Liv och filosofi: Ayn Rand", specialnummer av *Nyliberalen: För fria marknader och fria människor* 5 (1993).
- 41 "Ditt eget ansvar", *Nyliberalen* 2 (1985), s. 1.
- 42 "Avskaffa skolplikten", *Nyliberalen* 1 (1997), s. 9.
- 43 *Nyliberalen* 1 (1990).
- 44 "Livsverket", *Nyliberalen* 4 (1985), s. 12; "Pappa kommun", *Nyliberalen* 4 (1985), s. 17; "Ditt eget ansvar", *Nyliberalen* 2 (1985), s. 1.
- 45 Se Ola Innset, "From open borders to 'rasist': libertarianism and populism on the Scandinavian periphery (1980–1994)", *Journal of Political Ideologies*, 28:3 (2023), i Andersson & Olsen 2023.
- 46 "Skatt är stöld", *Nyliberalen* 1 (1993).
- 47 Burns 2009; Phillips-Fein 2009.
- 48 "En revolution", *Nyliberalen* 1 (1990), s. 37.
- 49 Se t.ex. Moderaternas och Folkpartiets gemensamma program 1991, "Ny start för Sverige".

- 50 Sindre Lunde Holbek, "Det er forskjell på å drive en ideologisk sekt og et politisk parti: Fremskrittspartiets liberalistiske ideologi i perioden 1984–1994", masteruppsats, Universitetet i Oslo, 2014.
- 51 "Detta är frihetsfronten", *Nyliberalen* 1 (1990), s. 1; *Visionen om det civiliserade samhället: Frihetsfrontens manifest* (Stockholm: Frihetsfronten, 1990).
- 52 Tack till Stig-Björn Ljunggren för hans kompletta samling av *Nyliberalen*.
- 53 Metaforen sovande och sövd spelade uppenbarligen en stor roll i diskussionerna i FMSF, det återkommer senare i Fredrik Reinfeldts *Det sovande folket* (1993).
- 54 "Detta är frihetsfronten", *Nyliberalen* 1 (1990).
- 55 "Ayatollorna i Riksbanken", *Nyliberalen* 2 (1993), s. 10.
- 56 Linnea Lindsköld, "So Bad It Should Be Banned: Judging the Aesthetic of Comics", i Erik Erlanson, Jon Helgason, Peter Henning & Linnéa Lindsköld (red.), *Forbidden Literature: Case Studies on Censorship* (Lund: Nordic Academic Press, 2020), s. 89–113.
- 57 "Tema: Fri invandring", *Nyliberalen* 3 (1993).
- 58 "Folk och bostadsräkningen 1985", *Nyliberalen* 1 (1986), s. 1.
- 59 Christian Gergils blev åtalad för brott mot utskänkingslagen, brott mot radiolagen (p.g.a. att han sändt frihetsradio från FMSF:s lokal i Gamla stan) och våld mot tjänsteman efter att ha stulit en lappslisas mössa, se "Rättegången", *Nyliberalen* 4 (1993); "Frihetsfronten och Norrmalmsspolisen", *Expressen*, 8/9 1992.
- 60 "En äkta rebell", *Nyliberalen* 3 (1989), s. 5.
- 61 *Nyliberalen* 1 (1990).
- 62 "Bakfull i välfärdsstaden", *Nyliberalen* 2–3 (1990), s. 66.
- 63 Jens Rydgren, "Radical Right Populism in Sweden: Still a Failure, But For How Long?", *Scandinavian Political Studies* 25:1 (2002), s. 27–56.
- 64 "Ian och Bert – katastrof eller väg ur krisen?", *Nyliberalen* 2–3 (1990), s. 16.
- 65 "Tom Tangents vernissage", *Nyliberalen* 3 (1993), s. 55.
- 66 *Nyliberalen* 4 (1993), s. 24.
- 67 "Frank Zappa på sin sista turné", *Nyliberalen* 8 (1993), s. 16.
- 68 "Docklands – rejv, knark och en OS bomb", Sveriges Radio P3 (2021 [2009]), <https://sverigesradio.se/avsnitt/docklands-rejv-knark-och-en-os-bomb>; Carl Abrahamsson, "Jag var automatiskt ett lovligt byte: Ett samtal med Mats Hinze", *Flashback News Agency* 148 (2001), <https://www.flashback.se/intervjuer/6/mats-hinze> (hört och läst 23 juni 2023).
- 69 Sean Fleming, "The Unabomber and the Origins of Anti-tech Radicalism", *Journal of Political Ideologies*, 27:2 (2021), s. 1–19.
- 70 Jan Axelsson (red.), *Flashback News Agency* (Stockholm: Flashback Books, 1998).